

Algot Scarin och historieveten- skapen i början av 1700-talet

ERKKI URPILAINEN

Inom historieskrivningen i Sverige skedde en grundläggande förändring efter Stora nordiska kriget. Under 1600-talet hade den götiska historieskrivningen, som innebar att man för svenskarna försökte framställa ett så storartat förflutet som möjligt, varit dominerande. Sverige var det äldsta riket i världen; all kultur och alla vetenskaper hade sitt ursprung där. En likadan historiesyn hade varit dominerande i nästan alla europeiska länder under 1500-talet, men i Sverige höll den sig kvar längre än i många andra länder. Den främsta orsaken var Sveriges stormaktställning, makthavarna uppfordrade historikerna att skriva historieverk som stödde statens makt.

Efter Stora nordiska kriget fanns det inte längre något sådant behov och historikerna kunde i sin forskning utnyttja de nya metoder, som hade kommit i bruk i Europa redan under 1600-talet. Den nya riktningens främsta historiker var Eric Benzelius den yngre på 1710- och 1720-talen, Jacob Wilde under de två följande decennierna och Olof Dalin i mitten på seklet. I Åbo representerade Algot Scarin (1684–1771), professor i historia, politik och etik, denna nya riktning. Hans uppfattningar överensstämde i huvudsak med de ovannämnda historikernas och därför kan man också använda honom som ett exempel på förändringen.

Jag kommer att behandla några centrala frågor om metodologi och de uppfattningar om fornhistorien där förändringar ägde rum och granska hur stor förändringen egentligen var. På det metodologiska området var förändringen relativt stor. De götiska historikerna hade använt sina litterära källor på så sätt att de korrigerade uppgifterna i källorna för att få dem att passa ihop med sin götiska historiesyn. Olof

Rudbeck den äldre förklarade t.ex. att Platon hade misstagit sig när han hävdade att det funnits elefanter i Atlantis och att människorna hade druckit vin. Det var i stället frågan om ulvar och mjöd.¹ Johannes Bureus bevisade att antikens legend om hyperboreerna avsåg svenskar. Problemet var att legenden berättade att Hercules hade hämtat ett heligt olivträd från hyperboreernas land. Men det var ju väl känt att olivträd inte växte i Sverige. Bureus förklarade därför att det var ett missförstånd. Det var egentligen fråga om en kompass, som kallades oliv för att påminna om den olivkvist som duvan hämtade till Noa som ett tecken på att landet höll på att torka.² Johannes Magnus gick tillväga på samma sätt när han ur sin fantasi fyllde den svenska regentlängden med kungar som inte fanns nämnda i några källor.³

Ett annat karaktäristiskt metodologiskt grepp i den götiska historie-skrivningen var principen, att allt som inte uttryckligen förnekades i källorna kunde vara möjligt. När Johannes Magnus t.ex. berättade om kungen Svartman konstaterade han att de svenska historieverken nästan helt saknade uppgifter om kungen. Därför måste han ha varit en god regent, ty annars hade han inte kunnat undgå att få rykte om sig som tyrann.⁴

På 1700-talet började historikerna använda källor på ett annat sätt. De försökte inte längre korrigera dem utan använde de uppgifter som stod att finna i dem. Algot Scarin ansåg att en historiker bara får skriva sådant som hade stöd i källorna. Men detta betydde inte att han omfattade sådana källkritiska principer, som historiker använder nuförtiden. Han framställde några principer som kunde användas vid granskningen av källans pålitlighet, vilka i mycket påminde om dem som Jean Bodin framställde i slutet av 1500-talet.⁵ Han förkastade inga källor, utan ansåg, att det i varje källa finns någonting som är sant. Man måste bara hitta sanningen under fabel och lögn. Scarin riktade sträng kritik mot de götiska historikerna för deras sätt att använda källor. Man borde

¹ Olaus Rudbeck, *Atlantica* I, Lychnos-bibliotek 2:1, (Uppsala 1927), s. 183–185.

² Johan Nordström, *De yverbornes ö*. (Stockholm 1934), s. 118.

³ Johannes Magnus, *Swea och Götha Crönika*. (Stockholm 1620), passim.

⁴ Johannes Magnus, s. 252.

⁵ Algot Scarin – Gerhardus Hällbergh, *De fide historica*. Aboae 1748; jfr Jean Bodin, *Method for the easy comprehension of history*. (New York 1945).

QVOD BENE UERTAT!
DE
FIDE
HISTORICA,
EXERCITATIO GRADUALIS,
Quam cum consensu ampliff. Facult. Philos.
ABOENS.
PRÆSIDE,
U. G.
DN. ALGOTHO A.
SCARIN,
Histor. & Philosoph. Civil. PROFESS. Reg. & Ord.
Publice ventilandam scribit
GERHARDUS P. HÄLLBERG
OSTROBOTNIENSIS,
Ad diem XV. Junii, Anni MDCCXLVIII,
loco horisque conseretis.
ABOÆ, Excud. JOH. KÆMPE, Reg. Acad. Typ.

I avhandlingen De fide historica framförde Scarin sina egna källkritiska principer som utgick från fransmannen Jean Bodins idéer. Som respondent uppträdde den östrobottniske studenten Gerhardus Hällberg.

inte fylla historiens tomma sidor med fantasi, utan i stället erkänna att man inte hade kunskap om saken.

Men Scarin ansåg också att ett stort antal källor hade försvunnit under tidernas lopp, och därför kunde inte de bevarade källorna berätta allt som hade hänt i historien. Man var därför tvungen att använda olika hjälpmedel för att få fram den kunskap som saknades, t.ex. geografi, kronologi och etymologi. Man kunde också som Scarin ofta gjorde,

hänvisa till att det är möjligt att någonting hade hänt, men att det inte längre gick att få fram kunskap om detta.⁶

Den typiska götiska metoden var etymologi. Man försökte genom etymologiska bevis kasta ljus över forntiden. Man ansåg att språkets historia sammanföll med folkets historia. Om man kunde klarlägga språkets historia kunde man också få kunskap om folkets förflutna.⁷ Den etymologiska metoden var mycket betydelsefull i den götiska historieskrivningen, men eftersom man inte hade tillgång till adekvat språkvetenskaplig kunskap fick man fram just de resultaten man önskade.

Den språkhistoriska etymologiska metoden försvann helt och hållet på 1700-talet. I stället använde man etymologi för att utforska enskilda ords historia. Givetvis hade också götiska historiker använt samma metod. Med hjälp av den försökte man få kunskap om forna levnadsförhållanden och olika företeasers ursprung, t.ex. städer, gudanamn o.s.v. Scarin använde i ovanligt hög grad denna etymologiska metod, mer än andra dåtida kritiska historiker. När han kom till Åbo på 1720-talet var han ganska moderat i användningen av etymologi, men på 1740-talet fick etymologin en rätt dominerande ställning i hans undersökningar. I början försökte Scarin ofta avleda ortnamn från personnamn som han hade funnit i isländska sagor, liksom också Benzelius hade gjort.⁸ Senare, från 1730-talet framåt avledde han dem emellertid från appellativ, som ofta stod i samband med vatten. På detta sätt försökte han på samma sätt som bl.a. Dalin bevisa, att Nordens forna invånare hade levt i nära förbindelse med havet.⁹ Annars minskade användningen av etymologi i svensk historieskrivning under hela 1700-talet.

⁶ Algot Scarin – Eric Renström, *Historia Sveogothica deficiens et restaurata* I. (Aboae 1736), s. 4–5, 19.

⁷ Se t.ex. Georg Stiernhielm, *Runa Suetica*, s.p.

⁸ T.ex. Scarins föreläsningshandskrifter, Nordin 790 (N790), s. 3, Uppsala universitetets bibliotek (UUB); Eric Benzelius, *Utkast til Svenska Folkets Historia*. (Lund 1762), s. 1.

⁹ Algot Scarin – Asmund Carlander, *De gentis Vanorum priscis et hodiernis in Westrogothia sedibus* I. (Aboae 1747), s. 10–12; Algot Scarin – Samuel Chydenius, *De Askmannis, ultima, in exteros, Scandianorum colonia* I. (Aboae 1747), s. 14–15; Olof Dalin, *Svea rikets historia*, I, (Stockholm 1747), s. 53–55.

Källor och källkritik

Men hur tillämpades dessa metoder i praktiken? Den mest kritiserade delen av de götiska historikernas framställningar var fornhistorien. De ansåg att Norden hade befolkats strax efter syndafloden av Noas sonson Magog, som också hade varit Sveriges första kung. De första invånarna kallades göter och de påstods vara samma folk som svenskarna.¹⁰ Den götiska tolkningen grundade sig å ena sidan på antikens berättelser om skyter, geter och hyperboreer, och å andra sidan på den medeltida gotiska historieskrivningen, först och främst på Jordanes. Bibelns historiebild var dessutom en given utgångspunkt.¹¹ Enligt götiska historiker hade göter eller svenskar grundat den mäktigaste staten i världen och erövrat större delen av Europa och Asien. Deras stat, Sverige, hade varit förebild för andra folk.¹²

På 1700-talet blev de isländska sagorna de viktigaste källorna för svenska historiker och man ifrågasatte inte deras pålitlighet. Samtidigt började man misstänka att antikens författare inte hade kunnat ha säker kunskap om de nordiska folken.¹³ Scarin ansåg att de bästa källorna till Sveriges fornhistoria i stället var de nordiska berättelserna, framförallt Snorre Sturlassons *Heimskringla*.¹⁴ Antikens berättelser var så dunkla och otydliga att man inte kunde lita på dem som historiska källor. Scarin accepterade Bibeln som den källa där man borde inleda sin framställning.¹⁵ Han ansåg alltså att alla människor härstammade från Noa, och att göternas stamfader hade varit Magog, son till Noas yngsta son Jafet. Men på frågan hur de hade kommit till Norden kunde han inte ge ett exakt svar, eftersom det inte längre fanns några pålitliga källor att tillgå.¹⁶ Om skyterna hade antikens historiker berättat att de hade levt ett mycket enkelt nomadliv. Scarin ansåg att det passade in också på

¹⁰ Johannes Magnus, s. 1–3.

¹¹ Johan Nordström, *Johannes Magnus och den götiska romantiken*. (Uppsala 1975), s. 64–72.

¹² Johannes Magnus, s. 5–6.

¹³ N790, UUB, s. 258, 320.

¹⁴ Algot Scarin – Matthias Hallenius, *Theses miscellae*. (Aboae 1732), s. 1–2.

¹⁵ N790, UUB, s. 294.

¹⁶ Algot Scarin – Jonas Kiellgren, *De Sveonum in Livoniam meritis, primae lineae paucissimis thesibus expressae*. (Aboae 1732), s. 2–5; N790, UUB, s. 323–325.

Nordens första invånare. Dessa hade alltså inte haft välorganiserade samhällen med kungar, utan hade levat i s.k. husbondesamhällen.¹⁷ Först under sjätte århundrandet f.Kr. uppträdde de första kungarna i Sverige, men enligt Scarin kunde man knappast veta någonting alls om dem. Scarin började sina framställningar om svenska kungar med Odin, som kom till Norden med sina asar c:a 115 f.Kr. Orsaken är att Scarins huvudkälla var Snorri Sturlusons saga och att även Snorri inledde sin berättelse med Odin.¹⁸ Några andra s.k. kritiska historiker, t.ex. Jacob Wilde, som också han utgick från isländska sagor, började sin framställning med kungen Forniotr från sjätte århundradet f.Kr.¹⁹

Under 1700-talet hävdade de kritiska historikerna alltså att kungamakten hade utvecklats småningom och i enlighet med ett behov att skydda folket. Idén bakom den götiska framställningen var att kungens makt härrörde från Gud, som hade ställt honom på tronen.²⁰ På detta sätt kunde man legitimera den enväldiga kungamakten under stormakts-tiden. De kritiska historikerna på 1700-talet ansåg att kungens makt grundade sig på ett avtal mellan honom och folket. Den enda riktiga regeringsformen var därför en begränsad kungamakt, en konstitutionell monarki.²¹ Under frihetstiden blev detta också ett argument för att ständerna hade tagit över nästan all makt från kungen.

Johannes Magnus hade skrivit att skyter eller göter eller svenskar hade invandrat till Norden 88 år efter syndafloden. Detta blev den dominerande uppfattningen under hela 1600-talet, fastän årtalet varierade något (Rudbeck 200 år). Också Scarin accepterade praktiskt taget den här uppfattningen. Men på samma sätt som Benzelius och Wilde slog han inte fast ett exakt årtal för invandringen. Det var inte möjligt att erhålla noggran kunskap om de äldsta tiderna. Olof Dalin företrädde däremot en helt annan uppfattning. Han ansåg nämligen att havsytan i

¹⁷ Scarin – Renström, s. 9; N790, UUB, s. 326. Jfr Dalin, I, s. 56–57.

¹⁸ N790, UUB, s. 328; Snorri Sturluson, *Norjan kuningassajaat*. (Porvoo 1961), s. 1–6. Jfr Benzelius, s. 26–27.

¹⁹ Jacob Wilde, *Fordom Sweriges Historiographi Friherrens Samuelis von Puffendorff Inledning til Swenska Statens Historie Med wederbörlige tilökningar, bewis och anmärkningar försedd af Jacob Wilde*. (Stockholm 1738), s. 29–31.

²⁰ Se t.ex. Eric Biörner, *Inledning Til de Yfwerborna Göters Gamla Häfder, Särdeles Götiska Språkets Förmån Och Sagornas Kiännedom*. Stockholmiae 1738, s. 34.

²¹ Scarins föreläsningshandskrifter, N791, UUB, s. 329.

Q. B. V.
DISSERTATIO HISTORICA
DE
ASKMANNIS,
ULTIMA, IN EXTEROS,
SCANDIANORUM
COLONIA;
Cujus partem priorem
Cum consensu Facult. Philosoph. Acad. Aboënsis
Sub PRÆSIDIO
Viri cl.
DN. ALGOTHI A.
SCARIN,
Histor. & Phil. Civ. PROFESS. ordinar.
publico examini subicit
SAMUEL CHYDENIUS
Ostro botniensis
ad diem IV. Aprilis, Anni MDCCCLVII,
horis locoque solitis.
~~~~~
ABOÆ, Excud. JOH. KLÄMPPE, R. g. Acad. Typ.

På 1740-talet behandlade Scarin i några dissertationer kritiskt den gotiska traditionen, utan att helt ta avstånd från den. I avhandlingen De Askmannis, ultima, in exteris, Scandianorum colonia granskade han bl.a. den äldsta bosättningen i Norden.

Sverige tidigare hade varit mycket högre än den var på hans egen tid. Norden hade således legat under vatten i flera århundranden efter syn-
daflo- den. Först under sjätte århundradet f.Kr. hade förhållandena varit sådana att de första invånarna hade kunnat komma till Norden. Och då bestod Sverige i stort sett endast av några öar och holmar.²²

²² Johannes Magnus, s. 3–5; Georg Stiernhielm, *Anti-Cluverius*. (Holmiae

De götiska historikerna problematiserade inte frågan om Nordens första invånare. Saken var självklar: de hade varit skyter eller göter eller svenskar. Men genom språkvetenskapliga undersökningar hade man börjat komma till en annan uppfattning. I början av 1700-talet publicerade Leibniz en artikel, där han hävdade att Nordens första invånare hade varit finnar.²³ Eric Benzelius tillägnade sig dessa tankar och gjorde sig till tolk för dem i sina föreläsningar i Uppsala.²⁴ Scarin studerade under Benzelius och omfattade hans ideer, fastän han i början inte var alldeles övertygad. På 1720- och 1730-talet var han tveksam, men på 1740-talet tvekade han inte längre. I denna fråga var de kritiska historikerna inte eniga. Olof Dalin ansåg, liksom de götiska historikerna, att de första invånarna hade varit svenskar. Jacob Wilde var tveksam. I allmänhet ansåg han att svenskar var de som först invandrade till Sverige, men ibland framhöll han att det också kunde vara möjligt, att finnarna hade varit de första. Sven Lagerbring var på 1760-talet däremot helt övertygad om att finnarna var Nordens första invånare.²⁵

Hyperboreerna

Den andra karaktäristiska idén inom den götiska historieskrivningen var den hyperborealiska traditionen. Man ansåg att antikens kultur och vetenskap hade sitt ursprung i Norden. Denna idé grundade man på antikens berättelser om hyperboreerna, som levde längst upp i Norden. Grekerna hade fått sin vetenskap från dem. De götiska historikerna ansåg att hyperboreer var svenskar och att Sverige sålunda hade varit kulturens vagga.²⁶

På 1600-talet hävdade man att den skandinaviska runskriften var den äldsta skrivformen i världen. Därför ansågs också runstenarna vara

1685), s. 1–2; Petrus Bång, *Priscorum Sveo-gothorum ecclesia*, Aboae 1675, s. 62; N790, UUB, s. 3; Dalin, I, s. 1.

²³ G. W. Leibniz, *De origine Germanorum, Opera omnia*, Genevae 1768, s. 199.

²⁴ Benzelius, s. 17–18.

²⁵ N790, UUB, s. 14; N791, UUB, s. 332; anteckningar från Scarins tidningskollegium, N696, UUB, s. 29. Jacob Wilde, *Sueciae historia pragmatica*. (Holmia 1731), s. 71–72; Lagerbring, I, s. 41–46; Dalin, I, s. 48–51.

²⁶ Johan Nordström, *De yverbornes ö*, s. 102.

mycket gamla och härstamma från tiden strax efter syndafloden. På 1700-talet förkastade man denna tanke. I enlighet med Snorri Sturlusons saga framhöll man att runskriften och skrivkonsten i allmänhet hade kommit till Sverige med Odin under det andra århundradet f.Kr. Benzelius ansåg att runskriften hade utvecklats ur det joniska alfabetet. Skyterna hade alltså fått kunskapen från grekerna och inte tvärtom, vilket de götiska historikerna hade påstått. I denna fråga hyste Scarin samma uppfattning som Benzelius. Också andra kritiska historiker baserade sina åsikter på sagornas uppgifter.²⁷

På samma sätt förändrades åsikterna om lagskrivningens ursprung. Under 1600-talet hävdade historikerna, att Pythagoras' slav Zamolxis hade lärt skyterna moral och på så sätt lagt grunden för skyternas och göternas lag. Det hade alltså funnits skrivna lagar i Sverige långt f.Kr. fastän inga exemplar hade bevarats. Redan på 1600-talet hade framför allt Johan Stiernhöök misstänkliggjort berättelsen om Zamolxis. Han hävdade att Zamolxis hade varit geternas lärare, inte skyternas, och därmed hade han inte haft något att göra med svenskar.²⁸

1700-talets kritiska historiker förkastade helt teorin om Zamolxis. Scarin behandlade sålunda överhuvudtaget inte frågan, utan grundade sin framställning om svensk laghistoria på bevarade skriftliga lagsamlingar. Den äldsta lagsamlingen var enligt Scarin Upplandslagen. De skrivna lagarna gick tillbaka på Odins sedelära, som han hade tagit med sig från Skythien. Scarin och Wilde hade ändå något kvar av den götiska andan i sina framställningar. Scarin granskade ganska vidlyftigt moralens historia i en av sina föreläsningar, som byggde på Wildes text. Där likställde han skyternas morallära med motsvarande grekiska. Slutsatsen var att båda hade samma ursprung. Han definierade inte vilken som var äldst. Likartade framställningar kan man inte finna hos andra kritiska historiker.²⁹

²⁷ Johannes Magnus, s. 6–7. Rudbeck, I, s. 525–526. Benzelius, s. 54–56. N790, UUB, s. 9. Scarin – Renström, s. 13.

²⁸ Johannes Magnus, s. 93; Carolus Lundius, *Zamolxis Primo Getarum Legislator*. (Upsaliae 1687), s. 92; Johan O:son Stiernhöök, *Om Svears ovh Götars forna rätt*. (Uppsala 1981), s. 4–8.

²⁹ N790, UUB, s. 10, 328, 245. jfr. Benzelius, s. 34, 44.

Den gotiska traditionen

Den gotiska traditionen utgjorde ett tredje karaktäristiskt drag inom den gotiska historieskrivningen. De gotiska historikerna menade att goterna härstammade från Skandinavien. Den medeltida gotiska historikern Jordanes ansåg att goterna härstammade från ön Scandza, varifrån de hade vandrat söderut och erövrat hela Europa och delar av Asien och Afrika. Svenska historiker på 1500- och 1600-talen identifierade ön Scandza med Sverige och förklarade att goter och göter var ett och samma folk. De ansåg, att utvandringen hade ägt rum några århundraden efter att Norden fött sin bosättning och att göter eller goter hade grundat också många andra europeiska riken, inte bara Sverige. Historien om den gotiska utvandringen blev en viktig del av de gotiska framställningarna om Sveriges historia, eftersom man i dem framhöll goternas bragder och tapperhet.³⁰

Den gotiska traditionen bevarades delvis också under 1700-talet. Man förkastade tanken att utvandringen hade skett under det andra årtusenden f.Kr, i stället daterades den till tiden strax före den kristna tideräkningens början. Scarin menade att Odin hade kommit till Sverige år 115 f.Kr. för att uppvigla folket till krigståg mot romarna. Detta var början på de gotiska utvandringarna. Ett problem för 1700-talets svenska historiker var emellertid hur det var möjligt att så mycket folk hade utvandrat från Sverige. Scarin ansåg inte att alla goter härstammade från Skandinavien, utan också andra folk hade anslutit sig till dem under utvandringen. Några historiker försökte förklara att Sverige tidigare hade varit mer tätbefolkat än på 1700-talet. Även om de kritiska historikernas uppfattningar skilde sig från de gotiska var grundidén densamma. Goterna härstammade från Skandinavien och därför måste goternas historia betraktas som en del av Sveriges historia.³¹

På 1700-talet behandlade man emellertid inte goterna i samband med Sveriges historia så mycket som man hade gjort tidigare. Johannes Magnus historiebok innehöll 24 kapitel av vilka sjutton och ett halvt tog upp goterna. Ännu Benzelius ägnade nästan en fjärdedel av sina föreläsningar åt goternas historia. Däremot nämnde Wilde och Dalin dem bara i

³⁰ Nordström, *Johannes Magnus*, s. 132–143.

³¹ N790, UUB, s. 327. Dalin, I, s. 291–292. *Lagerbring*, I, s. 541–549.

förbigående. Scarin behandlade inte alls goterna på 1720- och 1730-talet, men på 1740-talet författade han flera avhandlingar med goternas historia som tema.

Förändringen inom historieskrivningen var alltså inte fullständigt genomförd efter Stora nordiska kriget. Fastän 1700-talets framställningar inte längre innehöll samma detaljerade skildringar av forntiden som de götiska, dröjde en del element från den götiska historieskrivningen kvar. 1700-talets historiker ansåg att det var möjligt att svenskarna hade haft ett lika långt – fastän inte ett lika storslaget – förflutet som de götiska historikerna hade hävdad. Men framför allt påpekade man att det saknades källor. Förändringen i metodologiskt avseende innebar dock inte att själva framställningen omedelbart skulle ha förändrats.

